НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН
Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ,
І.М. ДЗЮБА, М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
І.Ф. КУРАС, О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ,
С.І. ПИРОЖКОВ, М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ,
Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ
Члени колегії: В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ,
В.О. ГОРБИК, В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛИСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО, О.А. УДОД

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

4
ТОМ

Ка—Ком

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2007

ББК 63.3(4УКР)я2
Е64

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ISBN 966-00-0632-2
ISBN 978-966-00-0692-8 (т. 4)

© Інститут історії України НАН України, 2007
© Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2007

Основні принципи розміщення статей та деякі особливості подачі інформації в Енциклопедії історії України

1. Статті розміщено за українським алфавітом; російськомовні назви періодичних видань — відповідно до їхнього звучання в українській транскрипції; статті, що мають латиномовні гасла, друкуються наприкінці останнього тому ЕІУ за латинським алфавітом.

2. Великими літерами напівжирним шрифтом з наголосами подаються або повні назви статей, або їхні головні частини; в останньому випадку менш інформативна частина друкується з дотриманням правил вживання великої та малої літер напівжирним шрифтом без наголосів. За гаслом, після коми, напівжирним шрифтом даються: повне (без інверсії) написання назви установи чи видання, а також різні уточнення реєстрового терміна. У круглих дужках зазначаються: загальновживані абревіатури до гасел, етимологічні довідки до слів, справжні прізвища або навпаки — псевдоніми, дати народження та смерті.

3. Реєстрові назви подані переважно в однині. У множині вони наводяться тоді, коли це відповідає загальноприйнятій практиці.

4. Слово чи словосполучення реєстрової назви скорочується в середині тексту до перших літер.

5. Назви вищих навчальних закладів, як правило, даються за географічною ознакою.

6. У випадках, коли абревіатура частіше вживана, ніж розгорнута назва, гаслом є абревіатура.

7. У переважній більшості дати подаються за новим стилем, однак можливі випадки, коли стиль не є визначеним. Там, де вказано старий стиль, його розміщено в дужках.

8. Назви населених пунктів подаються відповідно до адміністративно-територіального поділу, що існував у роки висвітлюваного в статті історичного періоду, а також, у переважній більшості, за сучасним адміністративно-територіальним поділом. Після означень місто, село і т. д. назви населених пунктів друкуються в називному відмінку.

9. Числа, що означають рік, подаються без слова «рік», при них може не вживатися прийменник у (в).

10. Написання іншомовних імен, прізвищ, країн, географічних об'єктів подано за чинним «Українським правописом».

11. Вживані в статтях і бібліографії скорочення та умовні позначення до карт наведені наприкінці тому.

12. Курсивом у основному тексті статей виділяються терміни, які є гаслами у цій енциклопедії, в бібліографії — прізвища авторів видань.

13. Бібліографію розміщено переважно наприкінці статті шрифтом меншого кеглю, однак можливі випадки, коли бібліографія згадується в основному тексті й друкується шрифтом звичайного кеглю.

14. В об'єднаних під одним гаслом статтях різних авторів під кожною статтею зазначається прізвище її автора.

Від 3 ст. до н. е. на тер. К. виникає кілька ранніх д-в кочовиків. У пд.-сх. ч. К., т. зв. Семиріччі (Джетису), була утворена д-ва Усунь. Тоді ж у середній течії р. Сирдар'я існувала д-ва кангарів. На зх. від них кочували чисельні племена *аланів*, землі яких розташовувалися на пн. від Аральського й Каспійського морів. Частина племен аланів розбила *скіфів* і пішла в Пн. Причорномор'я і далі в Європу. 47 до н. е. після поділу хунських племен на дві групи — пн. і пд., пн. хуни переселилися в країну кангарів, де впродовж кількох наступних століть асимілювалися місц. племенами, давши поштовх творенню нової народності, яка увійшла в історію під назвою *гунів*.

Будинок Парламенту Республіки Казахстан у м. Астана.

Будинок Посольства України в Республіці Казахстан у м. Астана.

375 гуни на чолі зі своїм правителем Баламбером рушили на захід, форсували р. Дон і розбили племінний союз остготів (див. *Готи*). Рятуючись від гунів, племена вестготів переселялися на зх. землі. Ці події дали початок *Великому переселенню народів*.

До серед. 5 ст. н. е. давні д-ви К. практично припинили існування.

Тер. Семиріччя та Сх. К. на поч. 5 ст. була окраїною імперії жужанів, з центром у Монголії. 551 один з алтайських союзів племен — ашина — за допомогою Китаю розгромив жужанів. Просуваючись на захід, вони захопили тер. аж до Аральського моря. Невдовзі це плем'я утворило Тюркський каганат (слово «тюрк» означає міцний, сильний; спочатку ним іменували членів сім'ї правлячого роду Ашина, згодом — усе плем'я ашина, а потім і всі підвладні Тюркському каганату племена; див. *Тюрки*). Процвітання каганату забезпечувалося завдяки тому, що він контролював товаропотік, що йшов по *Великому шовковому шляху*, однак тривало це недовго. В 2-й пол. 7 ст. тер. Тюркського каганату перейшла під контроль Китаю. Впродовж 8—10 ст. на тер. Семиріччя існувало кілька держ. утворень, зокрема, д-ва Тюргешей та Карлуцький каганат. Це був період міжусобних війн та боротьби із військами арабів, що час від часу вторгалися на тер. Семиріччя. 940 владу в Семиріччі захопила нова династія. Один з перших її правителей прийняв *іслам* і взяв титул Дослан Караханід. Була утворена д-ва Караханідів, іслам у ній став держ. релігією, араб. графіка замінила давньотюркську. Розпочинається процес осідання кочовиків. 1141 Караханідська д-ва потрапила у васальну залежність від киданів.

1219—24 тер. К. була підкорена *Чингізханом* і увійшла до складу Монгол. д-ви. Після смерті Чингізхана на тер. К. було утворено три улуси (володіння): найбільшу степову частину отримав старший син Джучі, пд. і пд.-сх. — відійшли до Чагатая, пн.-сх. — до Угедея. Землі Джучі отримали назву Улуг улус (Великий улус) й були успадковані його сином — Бату (див. *Батий*). У сх. джерелах Улуг улус відомий як Ак Орда (*Біла орда*), а в руських літописах пізнішого часу — *Золота Орда*. За монгол. правління на тер. К. припинилися міжусобні війни, розвинулися торгівля й містобудування.

На рубежі 14—15 ст. улуси Чингізидів роздробилися на відособлені д-ви. На основі місц. етнічних груп виникли ханства — Моголістан, ханство Абулхайра (Д-ва кочових узбеків), *Ногайська орда*.

1456 султани Джанібек і Кєрєй з підданими відкочували з д-ви хана Абулхайра на береги річок Чу й Талас, де хан Чагатайського улусу виділив їм землі. Це стало початком формування Казах. ханства. З часом казах. хани розширили свої володіння. В серед. 17 ст. внутр. конфлікти ослабили ханство, цьому сприяли також сх. сусіди — племена джунгарів. На поч. 18 ст. Казах. ханство розпалося на три жузи (улуси): племена, які мешкали на пд. і пд.-сх. землях К., утворили Старший (Улу) жуз, племена серед. ч. К. — Середній (Орта) жуз, а зх. ч. — Молодший (Кіши) жуз. Назви жузів відображали старшинство правлячих родів. Найчисельнішим був Молодший жуз.

Існує кілька версій щодо походження тогочасного етноніма «казах», зокрема — він є похідним від терміна «казак/казах», яким позначалися кочовики, що займалися військ. справою або відділилися від д-ви й не визнавали центр. влади (від давньотюркського «кьоз» — бродити). Саме через це група кочовиків на чолі з Джанібеком та Кєрєєм, які в серед. 14 ст. утворили нову д-ву, отримала назву казахи, а їхня д-ва стала називатися Казах. ханством. Згодом назва «казах» поширилася на всіх підданих ханства й перетворилася на етнонім. За ін. версією, цей етнонім походить від більш давніх, що слугували за самоназви племенам, які населяли тер. К. Такі давні етноніми, як «саки», «каспи», «хозари», «ази», в результаті видозмінення, зрештою, могли утворити етнонім «казах».

Розташоване між Росією і Китаєм Казах. ханство стало об'єктом геополіт. інтересів обох цих найбільших д-в Євразії. В умовах гострої боротьби за владу та постійних набігів джунгарів хан Молодшого жузу — Абулхаїр — вирішив заручитися підтримкою *Російської імперії*: 1734 вступ Молодшого жузу під рос. *протекторат* було остаточно оформлено. Згодом рос. протекторат прийняли Середній і Старший жузи. Росія відразу почала колонізацію казах. земель (буд-во

християнства, в яких окреслив цілісну картину візант. цивілізації. Його робота «Візантійська культура (10—12 ст.)» стала взірцем культорологічного синтезу.

1978 емігрував до США. Працював у Вашингтоні у візантинознавчому центрі «Дамбартон Оукс» при Гарвардському ун-ті. Предметно займався *агіографією*, опублікував серію статей «Агіографічні замітки». Продовжував вивчати «Історію» *Ніκити Хоніата*. Створив фундаментальний 3-томний «Оксфордський словник із візантинознавства» (1991). Його останньою роботою була «Історія візантійської літератури», що вийшла у світ посмертно, 1999, в Греції (2002 перевидана в *Санкт-Петербурзі*). Всього опублікував понад 2800 наук. праць.

П. у м. Вашингтон.

Тв.: Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв. М., 1952; Псамафийская хроника. В кн.: Две византийские хроники X века. М., 1959; Деревня и город в Византии IX—X вв.: (Очерки по истории византийского феодализма). М., 1960; Византийская культура (X—XI вв.). М., 1968; Книга и писатель в Византии. М., 1973; Социальный состав господствующего класса в Византии XI—XII вв. М., 1974; The Oxford dictionary of Byzantium, vol. 1—3. New York — Oxford, 1991; Два дня из жизни Константинополя. СПб., 2002; История византийской литературы (650—850 гг.). СПб., 2002.

Літ.: *Любарский Я.Н.* Об авторе и истории создания этой книги. В кн.: *Каждан А.П.* История византийской литературы (650—850 гг.). СПб., 2002; Мир Александра Каждана. СПб., 2003; *Чекалова А.А.* Александр Петрович Каждан (1922—1997). В кн.: Портреты историков: Время и судьбы, т. 3. М., 2004.

О.А. Удод.

КАЗАНЄЦЬ Іван Павлович (н. 12.10.1918) — парт. та держ. діяч доби *СРСР*. Н. в с. Лоцманська Кам'янка (нині в межах м. *Дніпропетровськ*) у сім'ї селянина. По закінченні 1937 Дніпроп. індустріального технікуму працював на Кузнецькому металургійному комбінаті електриком, майстром кабельних мереж, інженером, нач. дільниці заводських підстанцій. Після закінчення 1944 Сибірського металургійного ін-ту працював на Єнакіївському металургійному з-ді: нач. зміни, нач. навч.-курсового комбінату, заст. секретаря парткому з-ду (1945), заст. нач., нач. цеху (1947), парторг ЦК ВКП(б) заводу (1950). Від 1952 обіймав посаду 1-го секретаря Єнакіївського міськкому КП(б)У/КПУ. В цьому ж році обраний 1-м секретарем Макіївського міськкому КПУ. Від 1953 — 1-й секретар Донец. обкому КПУ. Від 1960 — 2-й секретар ЦК КПУ. В черв. 1963 призначений головою РМ УРСР. Від верес. 1965 — міністр чорної металургії СРСР. Від лип. 1985 — персональний пенсіонер.

Нагороджений 5-ма орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції та медалями.

Літ:: Уряди України у XX ст. Науково-документальне видання. К., 2001.

Г.Г. Єфіменко.

КАЗА́ННЯ — один із жанрів давньорус. літ., близький до повісті та слова. Власне казаннями називалися, як правило, тв. агіографічної (див. *Агіографія*) традиції, напр.: «Казання про Бориса і Гліба», «Казання про убієніе в Орді князя Михаїла Чернігівського», «Казання про чудеса Владимирської ікони Богоматері», а також деякі переклади: «Казання Афродітіана» (новозавітний апокриф), «Казання про Індійське царство», «Казання про дванадцять снів Шахаїші» та ін.

Літ.: *Лихачев Д.С.* Система литературных жанров в Древней Руси. В кн.: Исследования по древнерусской литературе. Л., 1986; Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. 1. Л., 1987.

Т.Л. Вілкул.

КАЗАХСТА́Н, Республіка Казахстан — д-ва в Центр. Азії. На зх. омивається Каспійським м., на пн. межує з РФ, на сх. — з Китаєм, на пд. — з Киргизією, Узбекистаном і Туркменистаном. Тер. — 2717,3 тис. км^2. Столиця — Астана. Адм.-тер. поділ — 14 обл. Нас. — 15,19 млн осіб (2005). Етнічний склад: казахи (57,2 %), росіяни (27,2 %), українці (3,2 %), узбеки (2,7 %), німці (1,6 %), татари (1,6 %), уйгури (1,5 %) та ін. (5 %). Держ. мови — казахська, російська. За конфесійною належністю нас. К. поділяється на — мусульман-сунітів (47 %), православних (44 %), протестантів (2 %) та ін. (7 %).

16 груд. 1991 була проголошена незалежність К. За формою правління це президентська республіка. Президент є главою виконавчої влади й обирається строком на 7 років. Згідно з конституцією, прийнятою на референдумі 1995, президент має право, зокрема, ініціювати внесення поправок до осн. закону, призначати й відправляти у відставку уряд, розпускати парламент, проводити референдуми та призначати голів виконавчої влади на місцях. Законодавча влада представлена двопалатним парламентом, який складається з Сенату (39 сенаторів) та Мажилісу (107 депутатів). 32 сенатори (по 2 від кожної області та міст Астана й Алмати) обираються непрямим голосуванням терміном на 6 років, 7 сенаторів призначаються за президентською квотою. Половина складу Сенату оновлюється кожні 3 роки. Довічними сенаторами є всі колиш. президенти країни. Депутати Мажилісу обираються прямим голосуванням терміном на 5 років за пропорційною з 7-відсотковим бар'єром системою.

Перші держ. утворення на тер. К. з'явилися в 1 тис. до н. е. — це були союзи сакських племен. 238 до н. е. одне з таких племен — парни (дахи) на чолі з родом Аршакідів заснувало в Ірані нову імперію — Парфянське царство.

І.П. Казанець.

Республіка Казахстан. Урядовий центр у м. Астана.

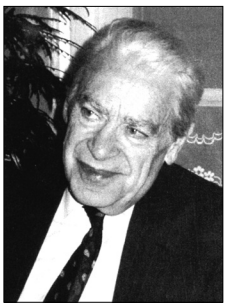

О.П. Каждан.

Окрасою міста є парк відпочинку пл. 38,5 га — пам'ятка садово-паркового мист-ва серед. 19 ст. (залишки садиби Д.Трощинського).

Літ.: *Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864; ІМіС УРСР. Київська область. К., 1971.

Л.В. Шевченко.

КАДЕНЮ́К Леонід Костянтинович (н. 28.01.1951) — льотчик-космонавт. Перший космонавт незалежної України. Герой України (1999). Н. в с. Клішківці Хотинського р-ну Чернів. обл. в сім'ї вчителів. Закінчив Черніг. вище військ. авіац. уч-ще (1971); до серп. 1976 — льотчик-інструктор уч-ща. 1977 закінчив навчання в Центрі підготовки льотчиків-випробувачів. 1977—79 пройшов загальнокосмічну підготовку й отримав кваліфікацію космонавта-випробувача. 1979—83 — космонавт-випробувач групи багаторазової косміч. системи «Буран», 1984—88 — льотчик-випробувач Держ. НДІ військ.-повітряних сил СРСР. 1989 закінчив літакобуд. ф-т Моск. авіац. ін-ту. 1988—90 пройшов інженерну та льотну підготовку як командир косміч. корабля «Буран», а 1990—92 — як командир транспортного косміч. корабля «Союз-ТМ».

Літав більш ніж на 50 типах та модифікаціях літаків різного призначення. Брав участь у випробуваннях літаків-винищувачів СУ-27, МІГ-29, МІГ-31. 1995 відібраний у групу космонавтів Нац. косміч. агентства України. Пройшов підготовку до косміч. польоту на амер. косміч. кораблі багаторазового використання.

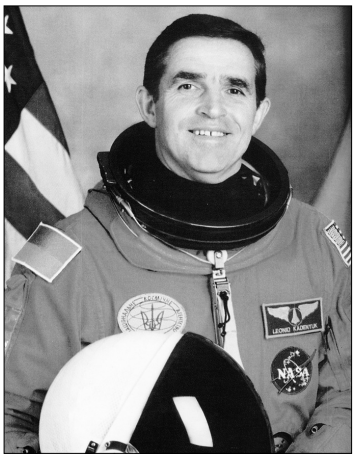

Л.К. Каденюк.

Від 19 листоп. до 5 груд. 1997 здійснив косміч. політ на амер. косміч. кораблі «Колумбія». Під час польоту брав участь у виконанні спільного біологічного укр.-амер. експерименту з трьома видами рослин. Осн. мета проведення таких експериментів — вивчення впливу стану невагомості на фотосинтетичний апарат рослин, на запліднення та розвиток зародка, на якісний та кількісний склад у них амінокислот тощо.

Нар. депутат ВР 4-го скликання (2002—06).

Від 1998 — генерал-майор ЗС України. Автор п'яти наукових праць. Нагороджений орденом «За мужність» 1-го ст.

Літ.: Хто є хто в економіці, культурі, науці Києва, т. 1. К., 1999; *Шаров І.* 100 видатних імен України. К., 1999.

О.Н. Кубальський.

КАДЕ́ТИ — див. *Конституційно-демократична партія.*

КАДИЛИ́К — назва у країнах ісламського цивілізаційного кола (*Османська імперія*, *Кримське ханство*) адм.-суд. округу, підпорядкованого *кадію*. Зазвичай об'єднував від кількох до декількох десятків сіл навколо певного міста або містечка — резиденції кадія. За адм. реформою 1770-х рр., у Крим. ханстві налічувалося 42 К., поділених між 6-ма каймаканствами.

Після анексії Осман. імперією *Буджака* (1538) з Сілістрійського санджаку (див. *Санджак*) бейлербеїлику Румелія (див. *Ейялет*) виділено окремий санджак Акерман, що складався з 4 К. з центрами в Акермані (нині м. *Білгород-Дністровський*), *Кілії*, Бендерах (нині місто в Молдові) і *Очакові* (татар. назва — Джанкермен). Від кін. 16 ст. усі ці 4 К. ввійшли до складу *Очаківського ейялету*.

Літ.: *Інальджик І.* Османська імперія. Класична доба 1300—1600. К., 1998; *Бушаков В.* Кадилики і каймаканства в Кримському ханстві (XVIII ст.). «Східний світ», 1998, № 1—2; *Крисаченко В.С.* Історія Криму: Кримське ханство. К., 2000.

Д.С. Вирський.

КА́ДІЙ — назва судді в мусульманських країнах, зокрема й на теренах *Османської імперії*, який наглядав за дотриманням законів (*шаріату* та канону). Підконтрольний К. округ називався *кадиликом*. Разом із суд. функціями К. мав також наглядати за виконанням адм. та фінансових декретів султана. Він являв собою одну з трьох, поряд з бейлер- чи санджакбеєм (головою обласної адміністрації) та хазіне дефтердаром (представником інтересів держ. скарбниці), формально незалежних провінційних влад. Такий поділ влади мав забезпечувати контроль за дотриманням законів на місцях. Від кін. 16 ст. практикувалося обмеження строку перебування на посаді К. одним роком.

Літ.: *Інальджик І.* Османська імперія. Класична доба 1300—1600. К., 1998.

Д.С. Вирський.

КАДЛУ́БЕК Вінцентій — див. *Вінцентій* Кадлубек.

КАДЬ — міра місткості. На укр. землях відома з часів *Київської Русі*. Від 15 ст. переважно вживалася як одиниця вимірювання кількості меду — становила бл. 5—6 *пудів* (82—98 кг).

Літ.: *Винник В.О.* Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. К., 1966.

Н.О. Герасименко.

КАЖДА́Н Олександр Петрович (1922—1997) — історик-візантиніст. Н. в м. *Москва*. Закінчив істор. факультет (1943) та аспірантуру (наук. кер. — Є.Косминський) Моск. ун-ту. 1946 захистив канд. дис. на тему: «Аграрні відносини у Візантії в 13—14 ст.». Викладав у вузах міст Іваново та Тула (обидва міста в РФ). Від кін. 1950-х рр. працював у секторі візантинознавства Ін-ту історії АН СРСР. 1960 видав монографію «Село і місто у Візантії 9—10 ст. (Нариси з історії візантійського феодалізму)», а 1961 на її основі захистив докторську дис. У співавторстві з Г.Літавріним написав книгу «Нариси історії Візантії і південних слов'ян», що вийшла кількома виданнями. Досконале володіння джерелами та наук. методологією дало йому змогу відтворити широку панораму життя візант. сусп-ва. В 1960-х рр. він підготував низку праць з історії *Візантії*, середньовічного Заходу та історії

М.Томського у ВЦРПС). 1930—35 — 1-й секретар Моск. к-ту ВКП(б). Під його кер-вом було розпочато модернізацію міста, буд-во метро, а також знищення численних історико-архіт. пам'яток (храм Христа Спасителя, Сухарева башта, Страстний монастир та ін.). Сприяв висуненню на парт. роботу М.*Хрущова*. 1933 очолив с.-г. відділ ЦК ВКП(б), керував організацією політвідділів *машинно-тракторних станцій* і *радгоспів*. 1929—34 виїздив у справах *колективізації сільського господарства* та хлібозаготівель у більшість країв і областей СРСР, зокрема на Пн. Кавказ, в Україну, Сибір, Воронезьку обл., був ініціатором багатьох репресивних акцій проти *селянства*. В лип. 1932 разом з В.*Молотовим* брав участь у роботі 3-ї конф. КП(б)У, на якій протидіяв пропозиціям про зниження плану хлібозаготівель для України. Несе безпосередню відповідальність за виникнення *голодомору 1932—1933 років в УСРР* і на *Кубані*. Під час перебування в Україні наприкінці 1932 організовував комплекс заходів з вилучення зерна та з викриття «шкідників», «саботажників», «контрреволюціонерів», «петлюрівських елементів» (у т. ч. серед парт. та держ. активу). 1933—34 — голова Центр. комісії з перевірки парт. рядів, керував чисткою партії, витискаючи з неї противників Й.Сталіна. Після XVII з'їзду ВКП(б) обраний головою Комісії парт. контролю при ЦК ВКП(б), з 1934 очолив транспортний від. ЦК ВКП(б). Від лют. 1935 до серп. 1937 — нарком шляхів сполучення СРСР. У період *«єжовщини»* (1936—38) особисто розробляв пропозиції щодо створення різних позасуд. органів, які стали інструментом каральної політики; ще до закінчення суд. засідань по різних справах особисто редагував проекти вироків; керував репресіями проти працівників залізничного транспорту. 1937 був відряджений на Донбас для проведення «чисток» у вугільній пром-сті та на Київщину — для викриття «правотроцькістських елементів» («справа київського керівництва»). Виїздив з метою інтенсифікації репресивної політики в ін. регіони СРСР (Челябінськ, Ярославль, Іваново-Вознесенськ, нині м. Іваново, та ін.). 1937—58 — депутат ВР СРСР. Від серп. 1938 до січ. 1939 — нарком важкої пром-сті СРСР; з квіт. 1938 по берез. 1942 і з лют. 1943 по груд. 1944 — нарком шляхів сполучення СРСР; у січ.—жовт. 1939 — нарком паливної пром-сті СРСР, з жовт. 1939 до верес. 1940 — нарком нафтової пром-сті СРСР. Від черв. 1938 до трав. 1944 — заст. голови РНК СРСР. Під час *Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945* був чл. *Державного комітету оборони СРСР*, займався питаннями транспорту, а також налагодженням роботи військ. трибуналів і поліпшенням діяльності військ. прокуратури. Чл. Військ. ради Північнокавказ. (лип.—серп. 1942) та Закавказ. (листоп. 1942 — лют. 1943) фронтів. 1944—47 — заст. голови РНК СРСР, заст. голови транспортного к-ту при РМ СРСР, а згодом за сумісництвом — міністр пром-сті буд. матеріалів СРСР. У берез.—груд. 1947 — 1-й секретар ЦК КПУ. Оголосив винуватцями *голоду 1946—1947 років в УРСР* «українських націоналістів», готувався розпочати тотальну «чистку» *інтелігенції української* за обвинуваченнями в «націоналізмі». Від груд. 1947 — заст., з берез. 1953 — 1-й заст. голови РМ СРСР. До початку 1950-х рр. 7 населених пунктів СРСР були названі його ім'ям. 1955—56 — голова Держ. к-ту з питань праці та зарплати, 1956—57 — міністр пром-сті буд. матеріалів СРСР. На XX з'їзді КПРС (1956) назвав культ особи Й.Сталіна «шкідливим», водночас разом з Г.*Маленковим*, В.Молотовим та ін. вимагав зміщення М.Хрущова з посади 1-го секретаря ЦК КПРС на тій підставі, що хрущовська критика діяльності Й.Сталіна нібито зайшла занадто далеко. Рішенням червневого (1957) пленуму ЦК КПРС виведений зі складу ЦК і Президії ЦК КПРС і направлений до м. Азбест Свердловської обл. РФ, де працював дир. гірничозбагачувального комбінату. На XXII з'їзді КПРС М.Хрущов порушив питання про участь К. в масових репресіях. 23 трав. 1962 рішенням Моск. міськ. к-ту КПРС виключений з партії за участь в організації репресій і масових арештів у 1930-ті рр. Після повалення М.Хрущова не раз звертався з проханням про відновлення в КПРС, але поновлений не був.

П. у м. Москва.

Тв.: Памятные записки рабочего, коммуниста-большевика, профсоюзного, партийного и советско-государственного работника. М., 1996.

Літ.: *Шаповал Ю.* Сталінський посланець на Україні. Сторінки політичної біографії Л.М. Кагановича. «Під прапором ленінізму», 1989, № 20; *Його ж.* Українські «щаблі» Кагановича, або «Жива сталінська людина». В кн.: Про минуле — заради майбутнього. К., 1989; *Медведев Р.* Они окружали Сталина. М., 1990; *Парфенов С.* «Железный Лазарь»: конец карьеры. «Родина», 1990, № 2; *Шаповал Ю.* В жанре подметного письма. «Комсомольское знамя», 1990, 6 ноября; *Каган С.* Кремлевский волк. М., 1991; *Чуев Ф.* Так говорил Каганович. Исповедь сталинского апостола. М., 1992; *Шаповал Ю.* Лазар Каганович. К., 1994; Сталинское Политбюро в 30-е годы: Сборник документов. М., 1995; *Залесский К.А.* Империя Сталина: Биографический энциклопедический словарь. М., 2000; *Яковлев А.* Сумерки. М., 2003; *Сюндюков І.* Прозріння динозавра. Сталінський намісник в Україні згадує. «День», 2006, 18 серп.

Ю.І. Шаповал.

КАГАРЛИ́К — місто *Київської області*, райцентр. Розташов. на р. Росава (прит. Росі, бас. Дніпра), за 77 км від *Києва*. Залізнична станція. Нас. 13,6 тис. осіб (2004).

Перша писемна згадка про К. належить до 1590, коли польс. король *Сигізмунд III* Ваза віддав тамтешні землі волин. *воєводі* кн. Я.*Острозькому*. На поч. 17 ст. — центр *староства*. 1644 тут збудовано фортецю, де розміщався гарнізон. Під час *національної революції 1648—1676* К. входив до складу *Канівського полку*. Після 2-го поділу Польщі 1793 (див. *Поділи Польщі 1772, 1793, 1795*) К. відійшов до *Російської імперії*, а 1796 увійшов до складу *Київської губернії*. Імп. *Павло I* подарував його і навколишні села Д.*Трощинському*.

У серед. 19 ст. у К. збудовано рафінадний з-д, тут працювали також винокурний, пивоварний з-ди, суконна ф-ка, проходили масові *ярмарки*.

Райцентр від 1923. Від 1932 — у складі Київ. обл. Місто від 1971.

У К. народилися держ. діяч П.*Любченко*, артисти В.*Дашенко* та М.*Кононенко*; 1851 тут бував М.*Гоголь*.